

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Πρόλογος αυτός έχει σκοπό να χρησιμεύσει ως επισκόπηση και πλαίσιο για την εντυπωσιακή μελέτη του καθηγητή Ιωάννη Στεφανίδη πάνω σε δύο αλληλένδετα θέματα της ελληνικής Αντίστασης κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αφενός, ο συγγραφέας φιλοτεχνεί ένα πορτρέτο του συνταγματάρχη Δημήτριου Ψαρρού και της οργάνωσής του, της ΕΚΚΑ και διοικητή του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων. Αφετέρου, επιχειρεί να εξετάσει σε βάθος τις εσωτερικές πολιτικές διεργασίες και τις έριδες που κατέτρυχαν το αντιστασιακό κίνημα μεταξύ 1942 και 1944. Στη διάρκεια αυτής της καθοριστικής περιόδου, το κύριο διακύβευμα της ένοπλης αντίστασης μετατοπίστηκε από τη διεξαγωγή του αγώνα κατά των κατακτητών στη διασφάλιση του απώτερου μέλλοντος της Ελλάδας ως ελεύθερου και ανεξάρτητου κράτους. Η σύγκρουση που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από περιοδικές εξάρσεις βίας μεταξύ των δύο κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων: του υπό κομμουνιστικό έλεγχο ΕΛΑΣ και του βασικότερου ανταγωνιστή του, του κατ' όνομα υπέρμαχου της αβασίλευτης δημοκρατίας ΕΔΕΣ. Το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων της ΕΚΚΑ παρέμεινε μια μικρή και μάλλον ανίσχυρη στρατιωτική δύναμη, ενώ ο ηγέτης του ήταν εξ ιδιοσυγκρασίας πράος, αξιοπρεπής και αντίθετος προς επιδιώξεις και αντιπαραθέσεις κομματικού χαρακτήρα. Στο ρευστό αδιέξοδο μεταξύ των οργανώσεων, η έκβαση της αντιπαραθέσής τους κρίθηκε λιγότερο από τους αντιμαχόμενους Έλληνες και περισσότερο από τη δράση ή την απραξία Βρετανών αξιωματούχων στο Λονδίνο, το Κάιρο και στα βουνά της κατεχόμενης χώρας.

Καλύπτοντας ένα σημαντικό κενό στην ιστοριογραφία της περιόδου, ο συγγραφέας παρουσιάζει με διαύγεια και ερευνητική ευσυνειδησία το πλήθος των γεγονότων και των προσώπων της ιστορίας του. Ο Ψαρρός φαίνεται να ξεχωρίζει για τη μετριοπάθεια και τον πατριωτισμό του, στερούμενος όμως της σκληρότητας που ήταν αναγκαία για να επιβιώσει απέναντι στην πρόθεση των κομμουνιστών να εξουδετερώσουν τον ίδιο και τους μαχητές του, καθώς τους αντιμετώπιζαν ως εμπόδια για τους ιδεολογικά προκαθορισμένους στόχους τους. Οι Βρετανοί, οι οποίοι έτρεφαν σεβασμό για το πρόσωπο του Ψαρρού, συμπεριέλαβαν την οργάνωσή του στον σχεδιασμό και τις διαβουλεύσεις τους και χορήγησαν εφόδια, όχι όμως στο βαθμό που

θα καθιστούσε το 5/42 υπολογίσιμο στρατιωτικό παράγοντα, ενώ στο τέλος δέχτηκαν σχεδόν μοιρολατρικά την οριστική διάλυσή του.

Ο συγγραφέας αναλύει λεπτομερώς τις συνθήκες και τα κίνητρα γύρω από τη βάνουση δολοφονία του Ψαρρού και οι παρατηρήσεις του για τον ρόλο της ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΛΑΣ σε αυτό το έγκλημα είναι θεμελιωμένες και πειστικές. Ο Ζέρβας αναδύεται περισσότερο ως προϊόν προσωπολατρίας παρά ως στρατιωτικός αρχηγός, ο οποίος εξαρτούσε τη δική του τύχη και εκείνη του ΕΔΕΣ από τη βρετανική υποστήριξη. Ο ταξίαρχος Myers, ο πρώτος επικεφαλής της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής προς την ελληνική Αντίσταση, παρουσιάζεται να έχει αντιληφθεί την περιπλοκότητα των ενδοελληνικών διαφορών, αλλά να μη διαθέτει τα απαραίτητα μέσα πίεσης για την εκτόνωσή τους. Ο υπαρχηγός και διάδοχός του, συνταγματάρχης Woodhouse, παρουσιάζεται ακάματος και εφευρετικός στις προσπάθειές του να καθοδηγήσει το αντιστασιακό κίνημα σύμφωνα με τις οδηγίες των ανωτέρων του, ενώ οι βρετανικές πολιτικές περιγράφονται κάποτε ως μη ρεαλιστικές και αλυσιτελείς.

Είναι βέβαιο ότι ενδιαφερόμενοι για τη νεότερη ελληνική Ιστορία θα ωφεληθούν από τα γεγονότα και την ανάλυση που παρουσιάζονται σε αυτή τη διεξοδική, σχολαστικά τεκμηριωμένη και ιδιαίτερος ευανάγνωστη μελέτη. Διαθέτοντας ήδη αξιοπρόσεκτο έργο στο ενεργητικό του, ο Στεφανίδης μας δίνει τώρα ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία για την Ελλάδα του Πολέμου και της Κατοχής.

* * *

Η ανάπτυξη της ενεργού αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα καθορίστηκε από αρκετές ισχυρές και συχνά ανταγωνιστικές δυνάμεις. Σε πολλούς Έλληνες, ιδίως εκείνους που διέθεταν πρόσφατη πολεμική εμπειρία, αισθήματα ταπείνωσης από την ήττα και εθνικής υπερηφάνειας γεννούσαν την παρόρμηση να ανταποδώσουν το πλήγμα στους μισητούς εχθρούς. Ωστόσο, παρά την έλξη που ασκούσαν η μυστική δράση και το αντάρτικο εναντίον των ξένων κατακτητών, οι κίνδυνοι και οι κακουχίες που ενείχαν, ιδίως η ένοπλη αντίσταση σε ορεινές περιοχές, αποκαρδίωναν και αποθάρρυναν τους περισσότερους, ιδίως ενόσω η προοπτική μιας συμμαχικής νίκης παρέμενε μακρινή. Αλλά την εθνική ενότητα απέναντι στον ξένο κατακτητή υπονόμει ένας νέος και σφοδρός εθνικός διχασμός. Συμπατριώτες αντίπαλοι, οι οποίοι σε καιρό ειρήνης αντιμετώπιζονταν με όρους λεκτικής αντιπαράθεσης, τώρα μεταβάλλονταν σε άσπονδους εχθρούς, εναντίον των οποίων θα στρεφόταν η ένοπλη βία που αρχικά στόχευε τους κατακτητές.

Τις συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιμαχόμενες ελληνικές παρατάξεις άλλοτε καταπράυνε και άλλοτε επιδεινώνε ο ρόλος του κυριότερου ξένου πάτρωνα της χώρας, της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά την αποτυχία τους να υπερασπιστούν την Ελλάδα απέναντι στην εισβολή των δυνάμεων του Άξονα, οι Βρετανοί ιθύνοντες επεδίωξαν να εκμεταλλευτούν προς όφελος του συμμαχικού αγώνα όλο το δυναμικό της ελληνικής Αντίστασης και να διασφαλίσουν την παραμονή της χώρας στη βρετανική σφαίρα επιρροής. Στην προσπάθεια αυτή, ο πρωθυπουργός Churchill και οι κυριότεροι σύμβουλοί του αντιμετώπισαν την ελληνική μοναρχία ως απαραίτητο πυλώνα της στρατηγικής τους. Ενώ όμως η ελληνική εξόριστη κυβέρνηση ήταν απολύτως εξαρτημένη από τη βρετανική αναγνώριση και υποστήριξη, στην κατεχόμενη Ελλάδα η κατάσταση ήταν ριζικά διαφορετική. Το αντιστασιακό κίνημα ήταν κατακερματισμένο σε αυτόνομες ομάδες, πολλές από τις οποίες διαμόρφωναν τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις τους μέσα από στενά κομματικό πρίσμα και αντιμετώπιζαν τις υπόλοιπες με έντονα ανταγωνιστική διάθεση. Ιδίως στην περίπτωση των ανταρτικών οργανώσεων, για τους Βρετανούς συνδέσμους που θα επιχειρούσαν να τις καθοδηγήσουν, το εγχείρημα έμοιαζε με απόπειρα να συγκρατήσουν στο ίδιο κοπάδι ατίθασα και θυμωμένα γατιά. Ωστόσο, οι Βρετανοί διέθεταν ένα μοναδικό πλεονέκτημα: Μπορούσαν να παράσχουν ή να αρνηθούν νομιμοποίηση και απολύτως αναγκαία βοήθεια. Επιπλέον, επωφελούνταν από την παραδοσιακή παρουσία και ισχυρή επιρροή της Βρετανίας στη νεότερη Ελλάδα.

Οι βρετανικές ενέργειες για την προετοιμασία της αντίστασης στην Ελλάδα είχαν ξεκινήσει προτού ακόμα η χώρα βρεθεί και τυπικά σε εμπόλεμη κατάσταση. Τον Μάιο του 1940, και εν αγνοία του καθεστώτος Μεταξά, Βρετανοί πράκτορες στην Αθήνα άρχισαν να στρατολογούν, να εκπαιδεύουν και να εφοδιάζουν Έλληνες που θα αναλάμβαναν επιχειρήσεις κατασκοπείας και δολιοφθορών εναντίον της αναμενόμενης ιταλικής εισβολής. Οι πράκτορες αυτοί υπήρξαν πρόδρομοι της υπηρεσίας Special Operations Executive (SOE), στην οποία, έπειτα από την πτώση της Γαλλίας, ο πρωθυπουργός Churchill ανέθεσε την υποδαύλιση της ένοπλης αντίστασης στην κατεχόμενη από τον Άξονα Ευρώπη. Οι Έλληνες συνεργάτες τους προέρχονταν κυρίως από τις τάξεις των δημοκρατικών (βενιζελικών) και αγγλόφιλων στρατιωτικών που είχαν αποταχθεί από το στράτευμα, ιδίως μετά το αποτυχημένο κίνημα του 1935, και εμφορούνταν από έντονα αντιμοναρχικά αισθήματα. Μεταξύ εκείνων που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα ήταν ο συνταγματάρχης Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο οποίος τέθηκε επικεφαλής της

οργάνωσης «Προμηθεύς», και ο πλέον δραστήριος και πολύτιμος διάδοχος του πλοίαρχος Χαράλαμπος Κουτσογιαννόπουλος. Ο Γιάννης Πελτέκης, ευκατάστατος δικηγόρος και χρηματιστής, διηύθυνε το δικό του σημαντικό δίκτυο «Απόλλων». Λίγοι γνωστοί αξιωματικοί, όπως οι συνταγματάρχες Στέφανος Σαράφης, Ναπολέον Ζέρβας και Δημήτριος Ψαρρός, ήταν διατεθειμένοι να δημιουργήσουν ανταρτοομάδες, αλλά τήρησαν στάση αναμονής για μεγάλο διάστημα, όντας αβέβαιοι για την καταλληλότητα της στιγμής που έπρεπε να εκδηλωθεί η ένοπλη αντίσταση. Όσο για τις προτεραιότητες των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, εκτός από τον σχεδιασμό της υπόθαλψης μιας πανεθνικής εξέγερσης όποτε το ευνοούσε η εξέλιξη του πολέμου, εστιάζονταν στη συλλογή πληροφοριών και τις δολιοφθορές. Έχοντας να αντιμετωπίσουν τις άμεσες ανάγκες της πολεμικής προσπάθειας, για ένα διάστημα οι στρατιωτικές αρχές στη Μέση Ανατολή δεν έδειξαν ενδιαφέρον να προωθήσουν το αντάρτικο στην Ελλάδα.

Όταν κάτοικοι της υπαίθρου κατέφευγαν σε ένοπλη αντίσταση, τα αποτελέσματα ήταν καταστροφικά. Τον Σεπτέμβριο του 1941, μια εξέγερση με επικεφαλής ντόπιους κομμουνιστές ξέσπασε στην ευρύτερη περιοχή της Δράμας εναντίον των βουλγαρικών αρχών κατοχής. Η εξέγερση αυτή πνίγηκε στο αίμα από τον βουλγαρικό στρατό. Κάτι ανάλογο συνέβη, αν και σε μικρότερη κλίμακα, στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία. Παρά τα δυσάρεστα αυτά προηγούμενα, η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ στην Αθήνα, με επικεφαλής τον Γεώργιο Σιάντο, αποφάσισε να οργανώσει μαζική αντίσταση εναντίον των κατακτητών. Δημιούργησε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και κάλεσε και άλλους να συμμετάσχουν. Ωστόσο, εκτός από τρία μικρά κόμματα της Αριστεράς, ο υπόλοιπος πολιτικός κόσμος δεν ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση, κυρίως λόγω καχυποψίας για τα κίνητρα και τις μεθόδους των κομμουνιστών.

Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία του ΕΑΜ αποδείχτηκε εξαιρετικά επιτυχημένη. Κατά το πρώτο διάστημα της ύπαρξής του επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην ανακούφιση του χειμαζόμενου από την πείνα και τις στερήσεις πληθυσμού, στη διεκδίκηση συνδικαλιστικών αιτημάτων και στην παθητική αντίσταση απέναντι στον κατακτητή. Θεωρητικά υπερκομματικό αλλά στην πράξη κατευθυνόμενο από το ΚΚΕ, συγκέντρωσε κομμουνιστές, σοσιαλιστές, συνδικαλιστές, αξιωματικούς κυρίως δημοκρατικών φρονημάτων και κέρδισε τη συμπάθεια του «Προμηθέα II» υπό τον Κουτσογιαννόπουλο. Γνωρίζοντας τους δεσμούς του τελευταίου με τους Βρετανούς, το ΕΑΜ στην αρχή αρνήθηκε να δεχτεί τη βοήθειά του. Όμως ο

«Οδυσσεύς» (ο Γεράσιμος Αλεξάτος), ένας αριστερών φρονημάτων πράκτορας της SOE ο οποίος γνώριζε τον Ανδρέα Τζήμα, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ, έπεισε την ηγεσία του ΕΑΜ να δεχτεί την προσφορά ασυρμάτου, χρημάτων και εφοδίων από τη βρετανική υπηρεσία.

Στις 30 Ιουλίου του 1942, η Αγγλοελληνική Επιτροπή της SOE στο Κάιρο ενέκρινε την αποστολή μηνιαίας βοήθειας προς ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, που περιλάμβανε 10.000 χρυσές λίρες προς το ΕΑΜ, 4.000 για τον «Οδυσσέα», τον βασικό σύνδεσμο της SOE με το ΕΑΜ, και 12.000 για τον «Προμηθέα II». Ο πρόεδρος της Επιτροπής, αντιπρόεδρος της εξόριστης κυβέρνησης Παναγιώτης Κανελλόπουλος, είχε ενημερωθεί ότι οι βρετανικές υπηρεσίες είχαν οδηγίες να διατηρούν επαφή μόνο με οργανώσεις που είχαν την έγκριση των ελληνικών αρχών. Επομένως, η βρετανική ενίσχυση του ΕΑΜ δινόταν σε μεγάλο βαθμό εν γνώσει της εξόριστης κυβέρνησης. Μεταξύ των επιτευγμάτων του ΕΑΜ, τα οποία ενίσχυσαν τη δημοτικότητά του στο εσωτερικό και τη φήμη του στο εξωτερικό, ήταν ένα απεργιακό κύμα, το οποίο, στα μέσα Μαΐου του 1942, υποχρέωσε τις αρχές κατοχής να προβούν σε σημαντικές παραχωρήσεις σε σειρά διεκδικήσεων που πρόβαλλαν ενώσεις εργαζομένων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Επιπροσθέτως, οι απεργίες έσωσαν πολλούς Έλληνες από τις κακουχίες ή και τον θάνατο που θα αντιμετώπιζαν αν είχε προχωρήσει το σχέδιο της επιστράτευσής τους για εργασία στο γερμανικό Ράιχ.

Το ενδιαφέρον του «Οδυσσέα» για την Αντίσταση εκτεινόταν πέρα από τη δράση του ΕΑΜ για την ανακούφιση των λαϊκών στρωμάτων και τη συνδικαλιστική δράση. Ανέφερε στο Κάιρο ότι οι κομμουνιστές επιχειρούσαν να μετατρέψουν συμμαχίες ρακένδυτων ατάκτων σε ανταρτοομάδες που θα δρούσαν εναντίον των κατακτητών. Κάτω από τη βίαιη πειθαρχία του Άρη Βελουχιώτη, σκληρού βετεράνου προπαγανδιστή του ΚΚΕ, ομάδες 10-15 ανδρών είχαν αρχίσει επιδρομές σε χωριά και επιθέσεις σε απομονωμένα φυλάκια των ιταλικών δυνάμεων κατοχής. Εκτιμώντας ότι η ανταρτική δράση κατάφερε να παρενοχλεί τον εχθρό και να εξυψώνει το ηθικό του πληθυσμού, ο «Οδυσσέας» ζήτησε την ενίσχυσή της. Επίσης, έδειχνε να εκτιμά ρεαλιστικά τις πιθανές συνέπειες της εισήγησής του: «Φυσικά, αυτό μπορεί να προκαλέσει αντίποινα εκ μέρους των δυνάμεων κατοχής, αλλά τι σημασία έχει; Καθημερινά πεθαίνουν περίπου 5.000 άνθρωποι από την πείνα στην Ελλάδα. Αν πρόκειται να εκτελούνται κάπου 50 άτομα την ημέρα, το σύνολο θα ήταν μόνο 5.050. ... Είναι ντροπή για μας, την ώρα που οι Σέρβοι τα καταφέρνουν τόσο καλά στα βουνά με τον ανταρτοπόλεμό τους,

να μένουμε κρυμμένοι στις τρύπες μας σαν αλεπούδες». Όπως παρατήρησε ο συγγραφέας της *Μυστικής Ιστορίας της SOE*, «Από τη στιγμή που ξεκίνησε το ανταρτικό κίνημα, δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά να το υποστηρίξουμε. ... Η πολιτική αυτή εγκαινιάστηκε χωρίς πολλή σκέψη. Μόνο όταν βρέθηκε σε πλήρη εξέλιξη, άρχισε η αντιπαράθεση σχετικά με τον στρατιωτικό ρόλο του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα, και την αξία του ενόψει των πολιτικών επιπτώσεων που συνεπαγόταν».¹

Στην πραγματικότητα, ο στρατιωτικός ρόλος του αντάρτικου καθώς και οι επιπτώσεις του για την Ελλάδα αφέθηκαν στην κρίση των ιστορικών. Όταν, στις 29 Δεκεμβρίου 1941, ελήφθη από τον «Οδυσσέα» το λακωνικό μήνυμα «Είμαστε έτοιμοι να δεχτούμε όπλα», το ζήτημα για την SOE δεν ήταν εάν αλλά πώς θα ικανοποιούσε αυτό το αίτημα.

Με αφετηρία τις αρχές του 1942, ρίψεις από αέρος εφοδίαζαν τις ανταρτοομάδες με όπλα, προμήθειες κάθε είδους και χρυσές λίρες. Ο προϋπολογισμός που ενέκρινε η SOE τον Ιούλιο του 1942 προέβλεπε ποσά για το ΕΑΜ, τον «Οδυσσέα» και τον «Προμηθέα II» ύψους 20.000 λιρών με σκοπό «την υποστήριξη ανταρτών υπό την αιγίδα οποιασδήποτε από τις παραπάνω ομάδες».² Μέχρι τον Σεπτέμβριο, ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) υπό την αρχηγία του Βελουχιώτη και αρχική περιοχή εξόρμησης την κεντρική Ρούμελη, αριθμούσε κάπου 500 αντάρτες, ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) του Ζέρβα, μικρότερη και συνταυτισμένη με το πρόσωπο του αρχηγού της οργάνωση, εμφανίστηκε στη δυτική Ελλάδα, ενώ μια τρίτη οργάνωση, η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ), από τον Μάρτιο του 1943 είχε θέσει υπό την αιγίδα της το «5/42 Σύνταγμα Ευζώνων» με διοικητή τον Ψαρρό. Η τελευταία αυτή οργάνωση θα προσπαθούσε να παγιώσει την παρουσία της σε περιοχές, τις οποίες ακόμα δεν έλεγχαν πλήρως οι άλλες δύο ανταρτικές οργανώσεις.

Μάλλον απροσδόκητα, τον Σεπτέμβριο του 1942, οι εξελίξεις στο μέτωπο της Μέσης Ανατολής έφεραν στο προσκήνιο την ένοπλη αντίσταση στην Ελλάδα. Καθώς η φαινομενικά ασταμάτητη προέλαση του στρατάρχη Rommel προς το Κάιρο απειλούσε να εκτοπίσει τους Βρετανούς από τη Βόρειο Αφρική, η SOE ερωτήθηκε εάν οι πράκτορές της μπορούσαν να διακόψουν μία από τις βασικές αρτηρίες ανεφοδιασμού των Γερμανών μέσω

¹ Mackenzie 2000, 160-61.

² The (UK) National Archives, HS 7/150, Ian Pirie, 'History of SOE Activities in Greece: 1941-1942', 7-8.

της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Πειραιά. Αφού συμβουλευτήκε τις επαφές του με τον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ, ο «Προμηθεύς II» απάντησε ότι, με τη συνεργασία Βρετανών ειδικών στις καταστροφές, τα κατάλληλα εκρηκτικά και βρετανική καθοδήγηση, οι αντάρτες θα μπορούσαν να συμβάλουν στην καταστροφή μιας σιδηροδρομικής γέφυρας προστατεύοντας την επιχείρηση από τις ιταλικές φρουρές.

Έπειτα από εβδομάδες καθυστερήσεων και δυσχερειών, τρεις ομάδες σκαπανέων με τον εξοπλισμό τους έπεσαν με αλεξίπτωτα και ήρθαν σε επαφή με τον Ζέρβα και τον Βελουχιώτη. Επιλέγοντας ως στόχο τους τη σιδηροδρομική γέφυρα του Γοργοποτάμου, προχώρησαν στην καταστροφή της τη νύχτα της 25ης προς την 26η Νοεμβρίου (Επιχείρηση Harling). Σε μια επιχείρηση που επρόκειτο να αποδειχτεί η μοναδική του είδους αυτού, περίπου 150 μαχητές του ΕΛΑΣ και 100 του ΕΔΕΣ, ανταποκρινόμενοι σε συνθηματικά σήματα του Woodhouse, κατάφεραν να καθηλώσουν τους Ιταλούς φρουρούς και στις δύο άκρες της γέφυρας. Η σιδηροδρομική συγκοινωνία διακόπηκε για 39 ημέρες και η επιχείρηση χαιρετίστηκε ως επιτυχής. Εξαιτίας, όμως, της καθυστέρησης στην εκτέλεσή της, ο αντίκτυπος της καταστροφής στον πόλεμο στη Βόρεια Αφρική υπήρξε πιθανότατα περιορισμένος. Παρά τις βρετανικές προειδοποιήσεις εναντίον τυχόν αντιποίνων, οι Ιταλοί προχώρησαν στην εκτέλεση δεκάδων αθών αμάχων από γειτονικά χωριά.

Επικεφαλής της Επιχείρηση Harling ήταν ο συνταγματάρχης E.D. Myers, ένας έμπειρος αξιωματικός του Μηχανικού, με υπαρχηγό και πολιτικό σύμβουλο τον λοχαγό Christopher M. Woodhouse, απόφοιτο Κλασικών Σπουδών της Οξφόρδης και μόλις 25 ετών, ο οποίος γνώριζε αρκετά καλά την Ελλάδα και μιλούσε τα ελληνικά. Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της SOE, ο Myers και τα περισσότερα μέλη της ομάδας Harling επρόκειτο να επιστρέψουν με υποβρύχιο στη Μέση Ανατολή, ενώ ο Woodhouse θα έμενε ως σύνδεσμος με τον Ζέρβα. Ο ίδιος θα ταξίδευε επίσης στην Αθήνα για συζητήσεις με μια ομάδα έξι συνταγματάρχων, οι οποίοι κατά πληροφορίες, οργάνωναν μια δημοκρατική δύναμη ανταρτών.

Η επιτυχία της επιχείρησης, συμπεριλαμβανομένης της βραχύβιας συνεργασίας ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, ενθάρρυνε τους Βρετανούς αξιωματούχους να αλλάξουν τα σχέδια για την αποστολή Harling. Προφανώς χωρίς να συμβουλευτούν τους Myers και Woodhouse, αποφάσισαν να τους αναθέσουν χρέη μόνιμης στρατιωτικής αποστολής στις διάφορες ανταρτικές οργανώσεις με στόχο να μετάσχουν στον αγώνα εναντίον των κατακτητών σύμφωνα με τις

οδηγίες του Καΐρου. Ενώ ο Ζέρβας ετοιμαζόταν να επιστρέψει στην Ήπειρο, ο Βελουχιώτης, προφανώς δυσαρεστημένος, έλαβε 250 χρυσές λίρες και μια επιστολή προς την ΚΕ του ΕΑΜ, στην οποία δινόταν αόριστη υπόσχεση συνεργασίας. Ορισμένα μέλη της ομάδας Harling επέλεξαν να επιστρέψουν στη Μέση Ανατολή· άλλοι συμφώνησαν να παραμείνουν ως Βρετανοί αξιωματικοί-σύνδεσμοι (BLOs) και να στήσουν ένα δίκτυο επικοινωνίας μέσω ασυρμάτου, σε συντονισμό με τον σταθμό διοίκησης του Myers.

Την άνοιξη του 1943, τα φιλόδοξα σχέδια των Βρετανών για την ελληνική Αντίσταση παρέβλεπαν την πραγματικότητα στα ελληνικά βουνά. Οι προσπάθειες του Myers να θέσει τις «Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών» υπό τη διοίκηση ενός Κοινού Γενικού Στρατηγείου εν τέλει απέτυχαν λόγω της αντίθεσης της ηγεσίας του ΕΛΑΣ. Περισσότερο από έναν χρόνο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1944, καθώς πλησίαζε η ώρα της απελευθέρωσης και εντεινόταν οι φόβοι ενός κομμουνιστικού πραξικοπήματος, οι Βρετανοί ιθύνοντες ήταν αποφασισμένοι να εμποδίσουν τον ΕΛΑΣ να καταλάβει την εξουσία στην πρωτεύουσα. Σε μια διάσκεψη υψηλού στρατιωτικού επιπέδου στην Καζέρτα, με την παρουσία κορυφαίων Βρετανών διπλωματών και στρατιωτικών, ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ συνυπέγραψαν συμφωνίες που τους έθετε υπό τη διοίκηση του στρατηγού Ronald Scobie, ο οποίος με περίπου 10.000 Βρετανούς στρατιώτες επρόκειτο να συνοδεύσει την ελληνική κυβέρνηση στην Αθήνα. Ο ΕΛΑΣ έλαβε διαταγή να κρατήσει τις δυνάμεις του μακριά από την πρωτεύουσα, την ώρα που η κυβέρνηση και οι προσκεκίμενες σε αυτήν δυνάμεις θα αποκαθιστούσαν τον νόμο και την τάξη. Ωστόσο, παρά τις αυστηρές διατάξεις της και την υποστήριξη βρετανικών δυνάμεων, τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου του 1944, η συμφωνία της Καζέρτας κατέρρευσε όταν ο Scobie διέταξε την αποστράτευση όλων των αντιστασιακών οργανώσεων. Αντιμετωπίζοντας την απώλεια του μοχλού πίεσης που αντιπροσώπευε η στρατιωτική δύναμη του ΕΛΑΣ, οι προσκεκίμενοι στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ υπουργοί παραιτήθηκαν και ο ΕΛΑΣ πέρασε στην επίθεση εναντίον των ασθενών κυβερνητικών δυνάμεων στην πρωτεύουσα. Κατά τη «μάχη της Αθήνας», βρετανικές δυνάμεις βοήθησαν αποφασιστικά στην ήττα και τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, σφραγίζοντας έτσι το τέλος της εαμικής Αντίστασης.

Αλλά τον χειμώνα του 1942-43, οι Myers και Woodhouse δεν διέθεταν πολλά περισσότερα από τους ασυρμάτους τους και την πειστικότητα των επιχειρημάτων τους, ώστε να επιβάλουν στις αντιστασιακές οργανώσεις που έριζαν το είδος της συνεργασίας που οραματιζόταν η βρετανική πλευ-

ρά. Όταν επισκέφτηκε την Αθήνα, τον Ιανουάριο του 1943, ο Woodhouse βρήκε την πόλη σε κατάσταση συναγερμού: Οι ιταλικές αρχές κατοχής είχαν σκοτώσει τον ταγματάρχη Ιωάννη Τσιγάντε, επικεφαλής μιας φιλόδοξης αποστολής με στόχο τη συλλογή πληροφοριών, τη διενέργεια δολιοφθορών αλλά και την οργάνωση «εθνικών ομάδων ανταρτών». Επιπλέον, σύντομα συνελήφθη ο «Προμηθεύς II», ο οποίος εν τέλει θα δραπέτευε χάρη στις ενέργειες της οργάνωσης «Απόλλων» του Πελέκη.

Οι δύο από τους συνταγματάρχες, τους οποίους ο Woodhouse κατάφερε να συναντήσει, ήταν πολύ φοβισμένοι ώστε να συζητήσουν τις προτάσεις του επισκέπτη τους σχετικά με την ένοπλη αντίσταση. Ωστόσο, χάρη στη γνωριμία του «Οδυσσέα» με τον Τζήμα, ο οποίος πρόσφερε κρυψώνα στον αδέξια μεταμφιεσμένο Άγγλο κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα, ο Woodhouse συνάντησε αρκετά μέλη της ηγεσίας του ΕΑΜ. Επιφυλακτικοί και απρόθυμοι να συζητήσουν τα θέματα της ένοπλης αντίστασης, φάνηκαν δεκτικοί στην πρόταση του Woodhouse να στείλουν εκπρόσωπό τους στο Κάιρο για συζήτηση θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος. Η μυστικοπαθής στάση τους και η χαρακτηριστική αργκό της πολιτικής παρανομίας που μεταχειρίζονταν έδωσε στον ξένο συνομιλητή τους την εντύπωση ότι ήταν βετεράνοι κομμουνιστές και ότι το ΕΑΜ αποτελούσε απλώς βιτρίνα για το «αφανές» ΚΚΕ.

Το καλοκαίρι του 1943, σε μια περίοδο που η έξαρση της βίας μεταξύ του ΕΛΑΣ και των άλλων αντιστασιακών οργανώσεων φαινόταν αναπόφευκτη, ο Myers πρότεινε στους ανωτέρους του μια συζήτηση υψηλού επιπέδου προκειμένου να εκτονωθούν τα σοβαρότερα ζητήματα που χώριζαν τις διάφορες πλευρές της αντιπαράθεσης. Εκπρόσωποι του ΕΑΜ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ μεταφέρθηκαν αεροπορικώς στο Κάιρο, τον Αύγουστο του 1943, και συναντήθηκαν με μέλη της εξόριστης κυβέρνησης. Οι συνομιλίες εστιάστηκαν σε δύο κρίσιμα ζητήματα: στη συγκρότηση κυβέρνησης ευρέος συνασπισμού, με μέλη εγκατεστημένα στην κατεχόμενη Ελλάδα, και στο θέμα της επιστροφής του βασιλιά από την αυτοεξορία του στο Λονδίνο. Έπειτα από αρκετές συζητήσεις, διαφάνηκε συμφωνία για τη σύνθεση μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας με εκπροσώπηση στις περιοχές που έλεγχαν οι ανταρτικές οργανώσεις. Όμως ο βασιλιάς απέρριψε το αίτημα των εκπροσώπων της Αντίστασης να παραμείνει στο εξωτερικό μέχρι το ζήτημα της επιστροφής του να κριθεί με δημοψήφισμα. Την αντίθεσή τους εξέφρασαν επίσης ανώτατοι Βρετανοί αξιωματούχοι, οι οποίοι θεωρούσαν ότι, ενόψει της αφοσίωσης που είχε δείξει στους Συμμάχους κατά την επίθεση του Άξονα εναντίον της χώ-

ρας του, ο Γεώργιος εδικοιούτο να επιστρέψει στον θρόνο επικεφαλής του στρατού του τη στιγμή της απελευθέρωσης.

Οι επαφές της αντιπροσωπείας των τριών αντιστασιακών οργανώσεων στο Κάιρο διακόπηκαν εν μέσω αντιπαραθέσεων και σύγχυσης και οι οικοδεσπότες τους αποφάσισαν να τους στείλουν πίσω στην ορεινή Ελλάδα χωρίς καθυστέρηση. Με τη μεσολάβηση μελών της εξόριστης κυβέρνησης, η παραμονή τους παρατάθηκε. Μάλιστα, τους δόθηκε η ευκαιρία να επιδιώξουν συνάντηση με τον σοβιετικό πρεσβευτή στην Αίγυπτο Νικολάι Νοβίκοφ, ο οποίος όμως δεν ήταν διαθέσιμος. Εν τέλει, έγιναν δεκτοί από ανταποκριτή του πρακτορείου ΤΑΣΣ, ο οποίος τους υπενθύμισε ότι η Σοβιετική Ένωση μαχόταν ηρωικά εναντίον των Ναζί και τους συμβούλευσε να κάνουν υπομονή με τα παράπονά τους.

Η αποστολή στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1943 υπήρξε η τελευταία ευκαιρία για μια συμβιβαστική διευθέτηση του νέου εθνικού διχασμού. Οι κομμουνιστές ηγέτες εγκατέλειψαν το Κάιρο πεπεισμένοι ότι για την επίτευξη των στόχων τους ήταν απαραίτητη η συντριβή των αντιπάλων τους. Τον Οκτώβριο του 1943 ξέσπασε η σύγκρουση μεταξύ του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, η οποία διήρκεσαν μέχρι τον Ιανουάριο (ο λεγόμενος «Πρώτος Γύρος» του Εμφυλίου), ώσπου ο Woodhouse κατόρθωσε να εξασφαλίσει εκεχειρία και να συγκαλέσει σύσκεψη των αντιμαχόμενων πλευρών τον Φεβρουάριο του 1944. Οι διαπραγματεύσεις του Μυρόφυλλου-Πλάκας κατέληξαν σε αδιέξοδο εξαιτίας της επιμονής του ΕΑΜ να δημιουργηθεί «κυβέρνηση των βουνών», στην οποία το ίδιο θα είχε τη μερίδα του λέοντος. Έτσι, τον Μάρτιο, οι κομμουνιστές συγκρότησαν την Προσωρινή Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ). Στις 17 Απριλίου του 1944, ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε και διέλυσε το 5/42 Σύνταγμα και δολοφόνησε τον αρχηγό του, συνταγματάρχη Ψαρρό. Η ωμότητα αυτή προκάλεσε αποτροπιασμό σε Βρετανούς και Έλληνες ιθύνοντες και προσωρινά έθεσε το ΚΚΕ σε θέση άμυνας.

Στα υψηλότερα κλιμάκια, Βρετανοί αξιωματούχοι εξέτασαν το ενδεχόμενο να αποκηρύξουν το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και να αποσύρουν τους Βρετανούς αξιωματικούς συνδέσμους. Ο Woodhouse και ο Αμερικανός υπαρχηγός του στην ηγεσία της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής (ΣΣΑ), ο ταγματάρχης G. Wines, πρότειναν στο Κάιρο την αποστολή μιας βρετανικής δύναμης με αποστολή να συλλάβει και να εξουδετερώσει τον Βελουχιώτη και, εν ανάγκη, ολόκληρη τη διοίκηση του ΕΛΑΣ. Αυτή τη δραστική και άκρως ανεδαφική πρόταση οι Βρετανοί ιθύνοντες την απέρριψαν για πολιτικούς καθώς και στρατιωτικούς λόγους. Μεταξύ άλλων, είχαν κατά νου την προ-

ετοιμασία της Επιχείρησης «Κιβωτός του Νώε», για την καταστροφή όσο το δυνατόν περισσότερων γερμανικών δυνάμεων την ώρα που θα αποσύρονταν από την Ελλάδα. Ωστόσο, η βασική επιδίωξη των εμπνευστών της ήταν να αποτρέψουν την επανάληψη της εμφύλιας διαμάχης. Έτσι, τα σχέδια της επιχείρησης ανέθεταν σημαντικό ρόλο στον ΕΛΑΣ και στον ΕΔΕΣ (όπως και στο 5/42, πριν από τη διάλυσή του). Με βάση τα σχέδια του Woodhouse, βρετανικές και αμερικανικές μονάδες καταδρομέων θα καταδίωκαν τους Γερμανούς, ενώ τμήματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ θα χτυπούσαν τον εχθρό σε ξεχωριστούς τομείς. Η επιχείρηση διεξήχθη με σχετική επιτυχία, ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ εκτέλεσαν τις αποστολές τους, και οι Γερμανοί υπέστησαν σημαντικές απώλειες.

Κρινόμενη εκ των υστέρων, η ένοπλη αντίσταση στην Ελλάδα ηττήθηκε όχι σε μάχες εναντίον των ξένων κατακτητών αλλά σε εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος κορυφώθηκε τον Δεκέμβριο του 1944, στη μάχη της Αθήνας (στον λεγόμενο «Δεύτερο Γύρο»). Μεταξύ αυτών που πρέπει να δοκίμασαν βαθιά απογοήτευση συγκαταλεγόταν ο Woodhouse. Στις 17 Οκτωβρίου, ενώ βρισκόταν στον Πειραιά για την υποδοχή ανώτερων Βρετανών αξιωματούχων, ο επιτελάρχης του στρατηγού Scobie τον ενημέρωσε ότι του είχαν κρατήσει μια θέση σε ένα από τα αυτοκίνητα των επισήμων που θα παρίσταντο στην παρέλαση της επομένης. Στην παρατήρησή του ότι θα προτιμούσε να καταφθάσει στην παρέλαση μαζί με τους ηγέτες της Αντίστασης, ο έκπληκτος αξιωματικός παρατήρησε: «Οι αρχηγοί των ανταρτών; Τι σχέση έχουν αυτοί;»³ Την επομένη, αποφεύγοντας την παρέλαση, ο Woodhouse τράβηξε κατά τον βορρά για να λάβει μέρος στην καταδίωξη των γερμανικών δυνάμεων που υποχωρούσαν.

Στην προορισμένη για εσωτερική χρήση «Ιστορία της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα, Σεπτέμβριος 1942 - Δεκέμβριος 1944», ο Woodhouse έκλεισε τον Επίλογό του σε τόνο θρηνητικό:

Η ιστορία δεν έχει ευτυχές τέλος. Το έργο, στο οποίο είχαμε αφιερώσει τόσες αγωνιώδεις φροντίδες τελείωσε όχι μόνο με έναν κρότο το 1944, αλλά με έναν στεναγμό το 1945. Πράγματι, ο στεναγμός προκάλεσε μεγαλύτερη λύπη από τον κρότο. Το αντιστασιακό κίνημα απλώς έσβησε με τρόπο που δεν έχει προηγούμενο σε άλλες κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης. Ο Άρης βρήκε το τέλος ενός ληστή. Ο Ζέρβας, σε αντίθεση με όλες του τις δεσμεύσεις, ξαναμπήκε στην πολιτική κατά τρόπο ατιμωτικό. (Μάς εξέ-

³ C.M. Woodhouse, *Something Ventured*, Λονδίνο: Granada, 1982, 93.

πληξε ακόμα περισσότερο καθώς επέτρεψε το όνομά του να συνδεθεί με τους μοναρχικούς). Ο Σαράφης κρύφτηκε για να αποφύγει ένταλμα σύλληψής του. Οι πολιτικοί ηγέτες αποσύρθηκαν σε προσωρινή αφάνεια. Οι κομμουνιστές στην Αθήνα άρχισαν να περνούν και πάλι στην παρανομία. Οι οπαδοί τους στην επαρχία γέμισαν τις φυλακές. Οι άνθρωποι στα πανεπιστήμια, την Εκκλησία, το Δημόσιο, και τα διάφορα επαγγέλματα που τα είχαν πάει καλά τέθηκαν σε διαθεσιμότητα. Η ΣΣΑ διαλύθηκε και τα μέλη της διασκορπίστηκαν σε διάφορες νέες αποστολές ανά την υφήλιο. Ο φανός θρυμματίστηκε. Το φως έσβησε στη σκόνη.⁴

* * *

Αν και οι προσεγγίσεις των ιστορικών στο αντιστασιακό κίνημα διαφέρουν, ένα συμπέρασμα προκύπτει αναντίρρητα: Παρά τη βίαιη πόλωση και τα πενιχρά στρατιωτικά επιτεύγματα της ένοπλης Αντίστασης στην ύπαιθρο, σε σύγκριση με τα δεινά που προξένησε σε συμπατριώτες της, οι μη κομμουνιστές Έλληνες που αντιστάθηκαν στον Άξονα, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, και οι Βρετανοί σύμμαχοί τους πέτυχαν η χώρα να μην ακολουθήσει τη σκληρή μοίρα των άλλων βαλκανικών κρατών μετά τον πόλεμο. Η Ελλάδα παρέμεινε ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος και η πολυδιαφημισμένη θέση της στον δυτικό κόσμο διασφαλίστηκε.

Ιωάννης Ο. Ιατρίδης

Cheshire, Connecticut, Μάιος 2022

⁴ C.M. Woodhouse, *History of the Allied Military Mission to Greece: September 1942 - December 1944*, Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College, Λονδίνο. Άδεια για παράθεση/δημοσίευση ελήφθη από τον γιο του CMW, Nicholas Woodhouse (15 Μαΐου 2005).